

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ЕТИЧНА ДОБРОЧИННІСТЬ

У статті здійснюється аналіз толерантності як етичної доброчинності. Зазначається, що толерантність виступає вищим моральним принципом розвитку особистості та демократичного суспільства, а також аналізується толерантність з точки зору принципу поведінки, а в життєвому плані толерантність виконує функцію обмеження агресивності людини.

Актуальність розмов про толерантність є самоочевидною. Посилення міжкультурної взаємодії в умовах глобалізації, всупереч очікуванням, не призвело до зниження гостроти міжетнічних, релігійних та економічних проблем. Спроби мирними засобами вирішити культурні, конфесійні та інші конфлікти, пом'якшити ситуацію кризи ідентичності для окремої людини, соціальної групи чи суспільства в цілому, особливо в період радикальної трансформації, змушують звернутися до проблеми толерантності як важливої цінності, етичної доброчинності та практичного принципу міжкультурного діалогу.

Активізація уваги до проблеми вимагає більш чіткого тлумачення поняття "толерантність" та найрізноманітніших її інтерпретацій і аспектів ("терпіння", "терплячість", "терпимість" та ін.).

Американський філософ М. Уолцер розуміє толерантність як набір певних мотивів, серед яких – байдужість; моральний стоїцизм; відсторонення, пов'язане з небажанням протистояти; підтримання будь-якого розмаїття [1: 25-26]. Розуміння толерантності як терпимості притаманне і вітчизняним дослідникам. "Філософський енциклопедичний словник" визначає толерантність як "термін, яким позначають доброзичливе або, принаймі, стримане ставлення до індивідуальних та групових відмінностей (релігійних, етнічних, культурних, цивілізаційних)" [2: 642-643].

Корені дослідження даної категорії сягають сивої давнини, починаючи зі стародавньої античності (Аристотель, Геракліт, Перикл, Платон, Сократ, та ін.), закінчуючи сучасними дослідниками.

У різні історичні періоди, в найрізноманітніших школах та напрямках ми можемо простежити такі визначення поняття "толерантність":

- приборкання пристрастей посередництвом виховання і знання (Сократ);
- інтелектуальний самозахист (Платон);
- прямування до "золотої середини" (Аристотель);
- стриманість (Піррон, Тимон);
- спасіння і покаяння (Тертуліан);
- переборення страждань (Тома Аквінський, Майстер Екхарт);
- переборення спокуси (Еразм Роттердамський);
- симпатія (А. Сміт, Д. Юм);
- ефективний самоконтроль (Л.К. Вовенарг);
- прагнення поміркованості (Ф.В. Вейс);
- співстраждання (Ж.-Ж. Руссо, А. Шопенгауер);
- всезагальний людський обов'язок (І. Кант);
- збереження мудрої міри рівноваги (І.В. Гете);
- суспільний інстинкт (Ч. Дарвін);
- ідея всезагальної рівноваги (Г. Спенсер);
- можливість контролювати чуже життя (марксизм);
- інтелектуальна симпатія (А. Бергсон);
- релігійний ентузіазм (У. Джеймс);
- соціальна педагогіка (Демократичний соціалізм, В. Ейхлер);
- терпляче відношення до свого вибору (С. Кіркегор);
- принцип збереження (К. Ясперс);
- внутрішній регулятор мого відношення до Іншого (Ж.-П. Сартр);
- феномен мовчання (Т. Карлейль);
- переборення свого мовчання (А. Камю);
- компроміс суб'єкта з дійсністю для досягнення своїх потреб і бажань (Х. Плеснер);
- інтелектуальне переживання (Е. Гуссерль);
- рефлексія чужого досвіду (В. Франкл);
- співіснування різних мовних форм (Конвенціоналізм, Е. Мах, Л. Вітгенштейн).

У російській філософській думці вперше активно порушувались проблеми, пов'язані з розмежуванням "терпимості серед інших актів поведінки" (Л.І. Петражицький), та пошуком сенсоутворюючих конструкцій для цього поняття (С.Л. Франк, М.О. Бердяєв). Поряд з тим, можемо виділити наступні визначення:

- терпимість як штучно віднайдена середина (І.В. Кірієвський, М.Я. Данилевський);
- терпимість як надійна зброя для уникнення розколів (О.П. Куніцин);

- фізіологічна характеристика людини (П.Я. Чаадаєв);
- визнання чужої свободи (В.О. Соловйов);
- елемент активної співпраці (Л.І. Петражицький, К.М. Леонт'єв, Ф.М. Достоевський);
- терпимість як політична поміркованість і громадянська мужність (С.Л. Франк);
- рівень моральної усвідомленості (М.О. Бердяєв);
- терпимість як співчутливе відношення до Іншого (С.В. Майск);
- внутрішньо активне відношення, що проявляється або у співстражданні (і мовчанні), або у дії (і діалозі) (Ю.А. Іщенко);
- як зацікавлена готовність прийняти Іншого таким, яким він є (Ю.А. Шрейдер);

З точки зору Платона, "толерантність" – це "інтелектуальний самозахист", що визначає стиль духу, при якому, завдяки відчуттю різноманітності, утверджується вільне співтовариство. Обов'язок бути терплячим обумовлений необхідністю стабільного розвитку суспільства, коли розуміння досконалого людина ще не усвідомлює.

Розвиваючи це положення, Аристотель звертає увагу на ціннісний аспект, підкреслюючи: "толерантність" – це етична добродетель, що породжена звичкою і є властивістю практичної поведінки (досягнення "золотої середини").

Для епікурейців і раннях стоїків толерантність пов'язана із переживанням, зазнанням страждань, адже жорстокість і несправедливість дають можливість вправлятися у добродетельності і виховують стійкість та мужність. Пізні стоїки (Сенека, Епіктет і Марк Аврелій) намагалися звести воедино твердження епікурейців та раннях стоїків, визначивши толерантність основою мужності (Сенека).

Марк Аврелій вважав, що моральними цінностями толерантності є: справедливість, істина, розсудливість і мужність.

У ранній християнській етиці толерантність (Августин) пов'язана з можливістю переборення гріховності через аскетичний нормативний ідеал. Людині лише залишається вірити в Бога і сподіватися на спасіння від августинівського "земного града".

Процес знаходження людиною різноманітних ступенів організації життя спочатку виражався за допомогою релігійності як однієї із форм суспільної свідомості. При всій багатоманітності її проявів, визначальним значенням для європейської філософської традиції є співвідношення язичництва і християнської релігії. Синтез двох культур здійснюється через засвоєння досягнень язичництва, які не суперечать християнській вірі (Тертуліан).

З розвитком міської цивілізації, раціоналізацією світорозуміння і пробудженням знань виникає потреба примирення Бога з грішним світом, і переходом від морального радикалізму до морального компромісу.

Толерантність як модель поведінки, з однієї сторони, повинна відображатись на законодавчому рівні, а з іншої – бути нормою поведінки для кожного члена суспільства, не тільки декларацією бажаного, а потребою. Це наслідок того, що ще в Нагірній проповіді було сказано: зло – безглузде, коли його запити виявляються нікчемними в порівнянні з вашою поступливістю, що знецінює шкоду. Це ставить жертву в активну позицію. У даному випадку можлива лише екзистенційна перемога, а не моральна. "Друга жока" не звертається до докорів сумління ворога, але показує йому всю безцільність починання.

В етичній теорії Нового часу толерантність – це принцип налаштованості на злагоду. Як етичний принцип його ввів у науку Дж. Локк у трактаті "Листи про толерантність" (1688 р.). Філософ говорить про важливість терплячості у таких питаннях, як, скажімо, вибір людиною віри. Якщо церква буде втручатися у вибір і вдаватися до примусу, віра буде нещирою. Філософ наголошує на необхідності терплячості у стосунках церкви і держави. Кожна з цих інституцій, на його думку, повинна виконувати своє коло зобов'язань і не втручатися в чужу сферу. Вони мають співіснувати на засадах толерантності.

Особлива роль у теоретичному осмисленні і практичному втіленні принципу толерантності належить епосі Просвітлення, що проголосила свободу совісті і слова. Завдяки просвітникам, особливо французьким, поняття толерантності тісно ввійшло у політичний словник.

Домінування толерантного спілкування сприяє знаходженню сенсу в результаті активної і плідної співпраці, співучасті, солідарності. На цьому фоні успішно проходять процеси адаптації людини в рамках комунікативних зв'язків.

Через "бунт" (А. Камю) виникає самоусвідомлення людини і визначається міра толерантності, встановлена людиною як такою та протиставлена режиму, що пригнічує її індивідуальність. Цією мірою є "рішучий протест проти будь-якого втручання", що характеризується переконаністю бунтівника у своїй "добрій волі". За допомогою "наявності бунтарського пориву" людина переступає "своє мовчання" і вимагає, "щоб з нею поведились як з рівною". Особливу роль відіграє формування "базової довіри" (Е. Еріксон).

У філософській антропології "толерантність" трактують як здатність до самозбереження власного "я" в результаті опору. Акт "опору" здійснюється людиною за допомогою пригнічення і витіснення власних захоплень та аскетичного ставлення до свого життя. Людина постає "вічним протестантом проти будь-якої дійсності".

Пов'язуючи толерантність з раціоналістичною традицією, К. Поппер звертається до кантівського трактування "золотого правила" моральності, стверджуючи, що важливим компонентом толерантності є відповідальність. На перше місце виходить створення державою і її інститутами умов для визнання та реалізації людиною (громадянином) своїх прав і обов'язків. Від людини, як такої, вимагають шанобливого ставлення до інших.

Персоналізм підносить "толерантність" як моральний принцип, в основі якого – повага до "Інших" та багатоманітність "ідеологічних позицій", що взаємозрівноважують одна одну. Принцип терпимості набуває значення духовної цінності і є необхідною умовою стабілізації суспільної життєдіяльності (М. Бердяєв, Л. Шестов та ін.).

Таким чином, більшість дослідників схиляються до думки, що терпимість пов'язана з відчуттями і терплячістю людини (морально-етичний аспект), а толерантність характеризує соціальний рівень взаємостосунків між людьми, рівноправну поведінку, не залежно від фізичних, психологічних та інших відмінностей між людьми (морально-правовий аспект).

З точки зору психології "толерантність" – це якість, що визначає поведінку людини в найбільш екстремальних ситуаціях, більше того – в переломні моменти її життя. При цьому вихід із ситуації "екзистенційного вакууму" (В. Франкл) можливий лише завдяки людській совісті. Похідною совісті постає відповідальність людини, яка вбирає у себе всю багатоманітність відносин і характеризується нормативно-правовими критеріями.

Розгляду толерантності з точки зору принципу поведінки сприяли праці, присвячені дослідженню різних моделей моральної поведінки. У зарубіжній філософії в цьому відношенні можна виділити праці таких авторів, як Е. Фромм, Дж. Ролз, А. Сен, Ю. Хабермас, Ф. Хайєк та ін.

Толерантність є і має бути незмінною якістю поведінки індивіда нового тисячоліття, бо включає в себе, водночас, і терпимість несхожості до Іншого, і готовність прийняти його як рівного в середовищі своїх і чужих. У соціальному контексті, контексті нашої повсякденності толерантність може трактуватись як готовність людини дозволити іншим людям обирати собі стиль життя і поведінки при обмеженні таких негативних явищ, як насильство та хулігансько-аморальні вчинки. І якщо слово "терпимість" часто асоціюється з пасивним прийняттям навколишньої реальності, непручанням, здатністю "підставити ліву щоку", то настанови на толерантність, навпаки, проявляють себе активною життєвою позицією, що передбачає захист прав будь-якої людини і ставлення до проявів нетерпимості як до неприпустимих у цивілізованому суспільстві [3: 281].

Залежно від вибору людиною певної життєвої позиції, ми спостерігаємо прояви толерантності або насильства. Ю.А. Шрейдер класифікує толерантність як один із механізмів насильної боротьби. Розрізняючи ці поняття, автор підкреслює, що ідея терпимості відноситься "до стилю життя спільнот, що тісно співіснують", а ідея толерантності – "до інших цінностей, релігійних вчень" [4: 127].

Важливо усвідомити, що толерантність – це цінність, що заперечує насилля, екстремізм і в цій якості породжує християнські принципи милосердя та терпимості. У зв'язку з цим постає питання, чи існує межа толерантності; коли вона переходить у байдужість, ухилення від моральних оцінок, соціальну пасивність? Існує думка, що позитивний образ толерантності поведінки не рідко використовується для виправдання зла, потурання йому, тому варто більш глибоко дослідити прийнятні форми толерантності, вивчити її парадокси.

Необхідність дотримання толерантності у відношенні до морально-неприйнятної поведінки є її центральним та основним парадоксом. Толерантна поведінка заперечує використання насилля і одночасно ставить нас перед проблемою: в якому випадку використання своєї сили буде морально-вірною, і в якому, навпаки, перетворюється на потакання злу. Очевидно, що з точки зору комунікативної парадигми людського співжиття, яка базується на етичних засадах поваги до Іншого, насилля не може бути моральним, але в реальному житті змушені вдаватись до нього. Намагаючись вирішити цей парадокс, ми повинні погодитись, що насилля може бути легітимним або ні, але воно залишається неморальним. Водночас, байдужість до морального зла не є моральною [5: 104].

Толерантність не може з'явитися з нічого в умовах, коли світ твердо переконує людину в тому, що у життєвій грі переможцем виходить не терплячий, а жорстокий. Отже, її треба виховувати, що, в певному сенсі, означає розвивати вміння керувати своєю власною поведінкою, маючи перед собою якийсь "образ", нехай то буде вірець поведінки, авторитет чи Абсолют. Це певний спосіб поведінки чи реагування, який не завдає шкоди Іншому, але бере до уваги цього Іншого. Варто підкреслити, що терпимість до іншого не має на меті відмову від його критики чи від власних переконань, а передбачає визнання плюралізму. Толерантність є особливо необхідною там, де відсутній точний критерій оцінки і доказів переваги будь-яких принципів, поглядів чи рішень (нехай то будуть питання релігійної віри, моральних переконань, національних традицій та ін.).

Отже, толерантність – це врівноваженість (моральна і правова) суб'єкта на основі його самовизначення, самоповаги та визнання "Іншими". Толерантність як прагнення до самозбереження спрямована на збереження індивідуальності людини при її відкритості всій багатоманітності світу. На перше місце постає питання про збереження "самості" у бутті та необхідності діалогу з Іншими. Протидіючи агресивній поведінці, вона є характеристикою суб'єкта, який наділений мужністю при відстоюванні своєї позиції.

У життєвому плані толерантність виконує функцію обмеження агресивності людини. При реалізації своїх інтересів і законних прав суб'єкт повинен навчитись вирішувати протиріччя. Інструмент – розширення соціокультурного діалогу на основі переговорів, зняття цього протиріччя через уміння домовлятися. Така позиція припускає розширення кола особистих морально-ціннісних орієнтацій за рахунок взаємодії з іншими народами і закладає в це поняття підтекст збагачення новими культурними надбаннями, активний діалог культур.

На наш погляд, толерантність повинна носити характер добровільного, індивідуального вибору. Її не можна нав'язати, а лише здобути за допомогою виховання, інформації та досвіду.

Історично склалося так, що толерантність визначають як порозуміння, яке не є наслідком злагодженої взаємодії сторін, а викликане необхідністю утримуватися від конфліктів. Принцип толерантності не виключає

діалогу та морального супротиву позиції, що заперечує цінності моралі та культури загалом. Він передбачає визначеність позиції, утвердження її, але засобами, що не нищать істину та не заперечують цінності особи – носія іншого, відмінного типу досвіду [6: 469].

Зростаюча актуальність принципу толерантності пов'язана із ситуацією стрімкої індивідуалізації досвіду та усвідомленням особистістю його цінності. Виховні зусилля видаються малоефективними тою мірою, завдяки якій виховний ідеал виходить з певних апріорних моральних принципів, що не реалізуються в дійсності з необхідністю, а тому видаються схоластичними. Толерантність ставить перед необхідністю розведення у виховному процесі двох життєво-суперечливих позицій. Це, з одного боку, гонитва за чуттєвими задоволеннями, часто сумнівного гатунку, які пропонує життя, а з іншого – свідоме моральне саморегулювання, плекання добродетності. Перше – спокусливе своєю легкістю та зовнішньою ефективністю. Друге – видається обтяжливим і малозрозумілим з огляду на перспективи, особливо у молодому віці, коли людина налаштована на досягнення зовнішнього світу та на самореалізацію в ньому. Тут варто пригадати загальновідомий принцип "міри" або "середини" у виборі, обґрунтований в етиці Аристотеля, який не занурюючи людину в аскезу, дозволяє їй зберігати моральну гідність. Отже, пропонуючи дві позиції, з огляду на наявні в кожній можливості самореалізації та самоздійснення, ми виходимо із толерантного ставлення до різних, за ціннісним змістом, життєвих установок та поваги до суб'єктів вибору.

Толерантність – це активна позиція самообмеження і навмисного невтручання, добровільна згода на взаємну терпимість різних суб'єктів, що перебувають у незгоді. Суспільна толерантність – це сума індивідуальних толерантностей лише в тому випадку, коли особистість культивує установку на згоду і співпрацю, а суспільство цю установку заохочує.

Отже, можемо з упевненістю сказати, що толерантність виступає ключовим моральним принципом, етичною добродетістю громадянського суспільства. Поряд з тим, проте, як показує досвід, абсолютизована толерантність дає "зелене світло" свавіллю і насильству, тому за жодних обставин толерантність не повинна потурати злу, посягати на свободу і моральну гідність людини.

Розгляд проблеми засвідчує відсутність єдиного погляду на поняття толерантності, її контекстуальний характер; значення толерантності не стільки як цінності, скільки як добродетності, інструменту розв'язання конфліктів; емпіричний характер толерантного вибору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Уолцер М. О терпимости. – М., 2000. – 163 с.
2. Філософський енциклопедичний словник. / За ред. В.І. Шинкарука. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.
3. Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Випуск 309-310. Філософія. – Чернівці: Рута, 2006. – 319 с.
4. Шрейдер Ю.А. Этика. – М.: Текст, 1998. – С. 237.
5. Хомяков М.Б. Толерантность: парадоксальная ценность // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2003. – № 4 – С. 103-107.
6. Мовчан В.С. Історія і теорія етики. Курс лекцій: Навч. посібник. – 2-ге доп. вид., 2005. – 448 с.

Матеріал надійшов до редакції 18.10. 2007 р.

Турчин М.Я. Толерантность как этическая благотворительность.

В статье осуществляется анализ толерантности как этической благотворительности. Отмечается, что толерантность выступает высшим моральным принципом развития личности и демократического общества, а также толерантность анализируется с точки зрения принципа поведения, а в жизненном плане толерантность выполняет функцию ограничения агрессивности человека.

Turchyn M.Ya. Tolerance as Ethic Charity.

In the article an author makes the analysis of tolerance as ethics charity. The author marks that tolerance comes forward higher moral principle of development of personality and democratic society, and also analyses tolerance from point of principle of conduct, and in a vital plan tolerance executes the function of limitation of aggressiveness of man.